

dobrodinci, kteří tuto úlohu, vynášející postavení kdesi mezi kriminálem a velkým kádrovým škrálopem, na sebe vzali – úkolem antropologů bylo potom antropometrickým dobrozdáním ověřit, zda je domněnka pravdivá: někteří postupovali přísně podle dobových znalostí o paternitě a jejím rozpoznávání, jiní byli velmi benevolentní, jiní opět všechny žádosti šmahem zamítali – je dobře podotknout, že zamítnuté nečekal koncentrák, ale plyn). Lorenz rovněž za války rozpracoval z mnoha hledisek velmi zajímavou teorii autodomestikace člověka – člověk skutečně vykazuje celou řadu morfologických i etologických charakteristik svých domestikantů, jak si ostatně povšiml už Darwin. Na rozdíl od Darwina však Lorenzovy sympatie, tak jako v prostředí nacistického Německa všeobecně, nebyly na straně domestikovaných, ale divokých a nespoutaných. Lorenzova nejobsáhlejší publikace na toto téma, *Die angeborenen Formen möglicher Erfahrung*, formálně sice časopisecký článek, vyšly v roce 1943 právě v *Zeitschrift für Tierpsychologie*, ale objemem téměř dvou set stran (Sax píše mylně 393) představující spíše knihu, je podle Saxe nejpromyšlenějším zdůvodněním nacistické ideologie na biologické bázi, jaké kdy vyšlo. Lorenzův velmi diskutovaný myšlenkový odkaz je pozoruhodnou ukázkou myšlenkové hloubky a brilantní formulační schopnosti spojených se zapletením s dobovými ideologickými proudy. Není to rozhodně důvod k tomu, abychom vše, co souvisí s Lorenzem, šmahem odvrhli – říká-li nám člen NSDAP, že tři a tři je šest, může to být i pravda. Českého čtenáře bude v překladu Saxovy práce mást, že Lorenzovy knihy nejsou uvedeny pod těmi názvy, jak u nás vyšly, ale pod překlady názvů jejich anglických verzí, vesměs pojmenovaných zcela jinak. Germanofilního čtenáře trochu popudí i některé chyby v němčině,

ale celkově je Saxova kniha z těch nejzajímavějších, které může zainteresovaný čtenář dnes vůbec objevit.

Stanislav Komárek

Pár poznámek nebiologa k recenzím Stanislava Komárka

Shodou okolností mne profesor Komárek jako recenzent předběhl a jsem rád, že se tak stalo. Je pro tento úkol odborně fundován mnohem lépe než já. Téměř se vším, co Komárek napsal, souhlasím, posledních asi 10 řádek recenze na knihu B. Saxe a posléze snad i to, co Komárek pominul, vede mne k tomu, abych kolem závažného tématu zkusil rozvinout diskusi.

V závěru své recenze referuje Komárek o Saxově charakteristice nejvýznamnější Lorenzovy nacistické publikace, jíž Sax charakterizuje jako pokus o „vědeckou teorii všeho“, pokus o „nejpromyšlenější ospravedlnění nacistické ideologie, jaké kdy vyšlo“. Až do přečtení Saxovy knihy jsem se mylně domníval, že jsem před několika desetiletími přečetl celé Lorenzovo dílo, spis „Die angeborenen Formen möglicher Erfahrung“, však mé pozornosti unikl a autor se o to šikovně přičinil. Přesto, že spis má pro další vývoj Lorenzových názorů zřejmě klíčový význam, Lorenz už jej nikdy znovu nevydal, rovněž se ani nepokusil o kritické vyrovnání s názory zde představenými. Obávám se dokonce, že od většiny svých stanovisek neupustil, pouze je zasadil do nových kontextů. Začal s tím po návratu z ruského zajetí tím, že publikoval v Americe knížku svých populárních výkladů pod – v tomto kontextu – poněkud groteskním titulem: „Prsten krále Šalamouna“, jež se počátkem padesátých let stala bestsellerem. Autor, který pro německé čtenáře nacistické éry biologicky zdůvodnil teorii

o židovském a árijském psu, první vznikl domestikací mezopotamského – tedy „semitského“ šakala, druhý domestikací „árijského“ vlka – většina psích ras vznikla „mezidruhovým“ křížením a dokládá degeneraci, pro poválečného čtenáře, zdrceného holocaustem naznačuje souvislost své schopnosti porozumět zvířecímu světu s prstenem židovského krále Šalamouna – prsten rovněž skýtal svému majiteli schopnost rozumět řeči zvířat. Lorenz celý život křídil „árijská“, „vlčí“ plemena, německé ovčáky a čínské čau-čau. V jiném své populární knížce „So kam der Mensch auf dem Hund“ tuto evoluční teorii bez ideologického balastu opakuje, aby na konci připojil dodatečnou poznámku: (cituji dle českého překladu z roku 1998): „Na základě nových výzkumů, zejména velmi přesných šetření Alfréda Seitze, je předpoklad, že pes domácí v podstatě pochází ze šakala, nepravděpodobný. Možnou výjimku tvoří podle Seitze africký basenži, v jehož vytí lze slyšet náznaky vytí šakala. Předka psa domácího je zřejmě třeba hledat v jiném, vlku bližším asijském chrtu. Především připadá v úvahu indický vlk *Canis lupus pallipes* a *Canis lupaster*.“ Víc ani slovo, chybí i jakákoli redakční poznámka.

Pojďme však k meritu věci:

Komárek nemá pravdu hned dvakrát, když uzavírá svou recenzi literární nadsázkou: „říká-li nám člen NSDAP, že tři a tři je šest, může to být i pravda“. Za prvé, že „tři a tři je šest“ pravda je vždycky, a za druhé, někdejší člen NSDAP nám neříká žádnou takto elementární a jednoduše ověřitelnou pravdu, nýbrž interpretuje určitým způsobem řadu znepokojivých skutečností, nabízí pro ně vysvětlení a cesty, jak hrozící katastrofu odvrátit. A v těchto kontextech nelze souvislost s nacistickou ideologií bagatelizovat. Onu inkriminovanou Lorenzovu studii z roku 1943 uzavírá pasáž o tom, že

„boj proti entropii u lidských bytostí je součástí boje harmonické formy proti chaosu a úpadku světa“. Minimálně některé pasáže jako by vystříhl z Lorenzových populárních spisů pozdější epochy, kdy už neodmyslitelně patřil mezi guru ekologického hnutí. Lorenz totiž popisné vzorce chování plynule proměňuje v etické předpisy a tyto předpisy flexibilně mění. Ve čtyřicátých letech jde o protěžování německého národa, později o hříchy civilizovaného člověka.

Lorenz studoval medicínu na přání svého otce v New Yorku a ze svého pobytu v Americe dvacátých let si přivezl těžký, celoživotní antiamerikanismus, který jej dodnes činí sympatickým pro např. odpůrce globalismu. Tento ressentiment spojil s Nietzscheovou paralelou mezi vývojem lidské civilizace a procesem domestikace zvířat. Jak uvádí Sax, do podoby vědecké teorie převedl tuto ideu Eugen Fischer, jeden z otců nacistické rasové hygieny. Lorenz rovněž vyznával Spenglerovu teorii o cyklech produktivity a úpadku, kterými procházejí jednotlivé civilizace, a protože byl biolog, neviděl příčinu úpadku západní civilizace v duchovní oblasti jako Spengler, ale v genetice. Tvrdil dokonce, že oba procesy: domestikace i civilizace dávají vznik týmž biologickým vzorcům. Jsou-li zvířata domestikována, přestává podle Lorenze fungovat přirozený výběr a ke stejnému genetickému úpadku dochází i u civilizovaných lidských společnostech. Instinktivní chování je narušeno, podle Lorenze je to údajně u domestikovaných tvorů patrné již po několika generacích, jak to jde dohromady s několika tisíciletími úspěšného vývoje lidské civilizace se neptejte mne, ale Lorenze. Má jít o formu entropie, jež v krátké době přejde v chorobný sociální rozklad. Lidé ztratí instinkty, jež bránily agresivitě a bezuzdemu rozmnožování,

a nebudou schopni postarat se o potomstvo. Tento názor podepřel Lorenz 35 ilustracemi, jež stavěly do protikladu rasové zdraví a degeneraci u lidí i zvířat. Podle Deichmannové i Saxe popisy i obrazy „civilizovaného“ člověka velmi přesně odpovídaly soudobým karikaturám Židů z publikací Julia Streichera...

Čteme-li patrně nejvíce čtenou Lorenzovu knihu z pozdního období jeho života. „Osm smrtelných hříchů“, první vydání: Mnichov 1973, obraz degenerovaného civilizovaného lidstva se vlastně neproměnil: přelidnění, devastace prostředí, vyhasnutí citů, genetický úpadek. V této knize ovšem Lorenz neztotožňuje evoluci s národním socialismem a neformuluje jako základní etické pravidlo větu: „Budeš milovat budoucnost své etnické skupiny (Volk) nade vše ostatní“. Barva doby se proměnila, hnědá ustoupila zelené, návrhy řešení jsou však stejně technokratické: degeneraci je možné zabránit pouze řízeným rozmnožováním, je třeba svěřit evoluci do rukou vědy, teď už ne eugeniky ale nově koncipované disciplíny: sociální ekologie, jejímž úkolem bude vytvořit nový lidský druh: homo ecologicus. Kdyby se Lorenz dožil dnešních dnů, patrně by štafetu spásné vědy, tvůrkyň nového člověka, převzala molekulární genetika.

Lorenz byl nacista zcela jiného typu než třeba Martin Heidegger, jenž bývá ze světových učenců v této souvislosti citýrován asi nejčastěji. Heidegger sdílel s Lorenzem úzkost z modernity, a jistou, poměrně krátkou dobu se domníval, že by nacismu bylo možné využít k obraně lidstva před hrozbou zbytnělé, kontroly zbavené technizace. Heidegger se mylně domníval, že temné síly nacismem rozpoutané je možné kultivovat a ovládnout. Záhy přišel na to, že jeho rektorské angažmá a služba nacistické moci je omyl, a nejspozději na přelomu třicátých

a čtyřicátých let již píše texty, jež odcizenou moc techniky, gestellu, jak říká, demaskuje. Lorenz naproti tomu ve vědo-techniku nikdy věřit nepřestal, mohli bychom říci, že je jedním z nejvýznamnějších ideologů toho, co Heidegger gestellem nazýval. Ještě jednu věc mají, dle mého, oba velikáni dvacátého století společnou: neschopnost pokání, nikdy se veřejně ke svým omylům nepřiznali a tvrději trvali na svém. Heidegger však své smýšlení změnil, obsáhlé dílo svědčí zcela jednoznačně, o Lorenzovi je třeba – minimálně do důkladné analýzy zmíněných textů – pochybovat.

Pokládám za neobyčejně důležité porovnat soubor etických a společenských doporučení z Lorenzových nacistických prací ze čtyřicátých let se souborem jeho doporučení ve stejných oblastech z let sedmdesátých. Dle Saxe onu hlavní nacistickou studii uzavírá výrok, že boj proti entropii u lidských bytostí je součástí boje harmonické formy proti chaosu a úpadku světa. Vytváření nových forem prostřednictvím řízené evoluce se podle Lorenze podobá práci výtvarného umělce, jenž vytváří krásu...

V žádném případě nechci vzbuzovat dojem, že Lorenzovy pozdní práce jsou shodné s jeho texty nacistickými, navíc nemám v přítomné chvíli k dispozici text oněch inkriminovaných studií. Chci pouze obrátit tímto směrem badatelskou pozornost. Celá věc vůbec není jednoduchá a jednobarevná. Při této příležitosti jsem znovu, nejméně po deseti letech, přečetl „Osm smrtelných hříchů“ a při té příležitosti jsem si znovu uvědomil, za jak mnoho Lorenzovi osobně vděčím, jak mnoho mých myšlenek, postojů a inspirací má pramen právě u Lorenze. Velká část oné útlé knížky mne ani po letech a s vědomím nových kompromitujících skutečností nepohoršovala. Pouze tentokrát přímo bila do očí Loren-

zova neutuchající snaha ztotožňovat biologické a sociální, respektive převádět sociální jevy na biologické zcela bezohledně a nespecificky. Jeden příklad za mnohé: Hned na druhé stránce první kapitoly srovnává autor kočičí drápy, „jež má kočka k chytání myší, což je funkce důležitá k udržení druhu“, „s bezmezným množením a honbou volné soutěže civilizovaných lidí, jež je třeba chápat jako jevy patologické“. Všechny příklady z předchozí věty jsou doslovné citáty. Jak už jsem uvedl, velká část hříčků civilizovaného člověka zůstala stejná, protože zůstala stejná Lorenzova hrůza z moderní civilizace, jež jej přivedla do nacistické strany. Nové jsou snad pouze poslední dva z osmi smrtelných hříčků: nekritická poddajnost a rozchod s tradicí. Pojednává o prvním z nich protestuje Lorenz proti totalitním ideologiím, explicitně ovšem charakteristicky zmiňuje komunismus a utopický „brave new world“ Aldouse Huxleyho, v českém překladu dostala ona slavná kniha příznačný výkladový titul „Konec civilizace“. O nacismu a másle na vlastní hlavě samozřejmě nenajdeme ani zmínku. Receptem proti zničujícímu působení totalitních, zotročujících ideologií je Lorenzovi věda a výchova k vědeckosti. Nepřekvapil mne odkaz k vlastnímu učiteli Oskaru Heinrothovi, i když jeho využití je hodně zavádějící, trochu se mne dotklo dovolání ke K. Popperovi, ale víme a je třeba si to stále opakovat, že profesní solidarita vědců překonává veškeré bariéry.

I ve vztahu k vědě si Lorenz uchoval iluze svého mládí. Na konci svého plodného života by patrně okolnost, že svoji vědu dal ochotně do služeb zločinné ideologie vykládal Lorenz jako hypotézu, jež byla sérií experimentů falsifikována, ale zůstala k dispozici pro jiné technické využití v rámci eventuálních dalších sociálních experimentů, organizovaných třeba sjed-

nocnou vládou planety Země po konečném vítězství ekoaktivistů.

Rozchod z tradicí jako smrtelný hřích civilizovaného člověka mne poněkud překvapil. Pravda, nacismus se k tradicím hlásil, byl velmi selektivně a velmi specifickým způsobem. Lorenz se na konci svého života děsí hlavně generační diskontinuity, oné odcizenosti mezi generací rodičů a dětí, jevu, který opravdu patří k nejzávažnějším znakům krize soudobé společnosti. Není tomu v Lorenzově případě tak, že on osobně se cítil cizorodě ve společnosti mladých Němců konce padesátých a začátku šedesátých let, jež důsledně odmítala nacistickou minulost svých rodičů a zkusil proto – se skvělým úspěchem – navázat v kmetském věku ideový kontakt s nastupující generací Hitlerových vnuků? Je velmi zvláštní, že tenkrát, před zhruba před třiceti lety, si toho nikdo nevšiml. Nebo se mýlím? Když Lorenz (společně s Tibergenem a von Frischem) dostal v roce 1973 Nobelovu cenu, naskytla se mi tehdy, jako člověku bez publikačních možností, výjimečná příležitost napsat „na cizí jméno“ o této události článek, tuším, do Technického magazínu. Když jsem dával dohromady materiál narazil jsem na skutečnost, že několik nositelů této prestižní ceny, tuším, fyziků, proti udělení protestovalo. Obešel jsem tehdy několik známých přírodovědců, kteří se tehdy nebáli se mnou promluvit a snažil se zjistit proč. Všichni se shodli na tom, že příčinou je odpor „tvrdých“ vědců staré školy proti metodickému novátorství zakladatelů etologie. Snad jsem to tehdy do článku i takto napsal, nepamatuji si již, zda článek opravdu vyšel, jak se jmenoval autor, který mi půjčil jméno, a kdy a kde to přesně bylo. Rozhodně si ale přesně pamatuji, že ani jeden z řady dotazovaných se ani slovem nezmínil o nacistické minulosti. Na tuhle zapadlou historii jsem si vzpo-

mněl při retro četbě Osmi hříchů, jež jsem znal již ze samizdatového vydání. Knižně vyšly česky až „jako dar naší sametové revoluce“, cituji z doslovu profesora Veselovského, který se dlouhá desetiletí s Konrádem Lorenzem znal a přátelil. Píše: „V listopadových i prosincových manifestacích roku 1989 jsme prožívali pocit těsné sounáležitosti. Byli jsme hrozně hrdí na disciplinovanost tak velkých shromáždění i na cíle, které toto nadšení mělo dosáhnout. Tak by totiž mělo nadšení v kulturní a humánní společnosti vypadat. Je to mrazivě krásný pocit být nadšený pro velké ideály...“ Tahle slova by docela dobře mohl napsat i Konrád Lorenz v docela jiném kontextu. Pravda, vzápětí dojde v doslovu i na to, že ani spásné lidské činnosti, umění a věda, se neobejdou bez deformací. Text ale neobsahuje kritické posouzení omylů Lorenzových, pokračuje: „Lži a podvrhy Lysenka či Lepešinské jistě nebyly neuvědomělé, ale měly jasný politický a mocenský cíl. Není proto divu, že dodnes se v části střední a východní Evropy genetika z tohoto úderu ještě plně nevzpamatovala. Stejně tak i biologická disciplína – etologie, jejímž byl K. Lorenz zakladatelem a vynikajícím tvůrcem, byla pro naše vzdělané filozofy reakční pavědou.“ V biografické poznámce je pak Lorenz líčen jako apolitický vědec, režimem vždy poněkud opomíjený: „teprve v roce 1940 byl jmenován řádným profesorem...“ (v 37 letech, pozn. Z.P), „ale již za rok byl odvelen na vojnu“, kde se mj. podílel na zkoumání 877 potomků ze smíšených manželství s ohledem na jejich rasové dispoziční pro přizpůsobení se německé kultuře. (To není citace z doslovu k českému vydání Osmi hříchů, ale z obou publikací recenzovaných S.Komárkem). „Na zákrok německých vědců dostal však konečně svůj etologický ústav,“ autor navrhuje se dojem, že němečtí vědci zabránili

Lorenzově chystané emigraci do Anglie, neboť v Německu pro něj nebylo dostatek porozumění. O denacifikaci, samozřejmě ani slovo, o omylech jakbysmet, že by mohly být uvědomělé, netřeba uvažovat, příslušná kniha obsahuje celou řadu svědectví, že vlastně o žádné omyly nešlo. Konrád Lorenz to ostatně dokládá v Osmi hříších signifikantně: „Můj učitel Oskar Heinroth byl přírodovědec každým coulem a rád si dělal šoufky z filosofů. Říkával: 'To, co si myslíme, je většinou chybné, avšak to, co víme, je správné.' Tato žádnou teorii poznání nezatížená věta dobře vystihuje proces vývoje veškerého lidského vědění a snad i veškerého vědění v širším smyslu slova vůbec.“ (český překlad, s.72) Jinak řečeno: největší iluze vědců spočívá v přesvědčení, že existuje nějaké poznání bez kontextu, nějaké poznání o sobě.

Právě toto přesvědčení je pramenem a v jistém smyslu dokonce příčinou poměrně snadné a časté zneužitelnosti vědy a jejích poznatků. Se závěrem profesora Veselovského z citovaného doslovu však již souhlasit lze: *Všechny případy zneužití vědy byly nakonec poručeny tím nejzákladnějším, o co by nám ve vědě, ale i v životě mělo jít – pravdou.* Já bych zejména zdůrazňoval, že slovesný tvar předchozí věty je kondicionál...

Zdeněk Pinc

Endre von Ivánka: Plato Christianus. (z něm. originálu *Plato Christianus. Übernahme und Umgestaltung des Platonismus durch die Väter.* 2. Aufl. Einsiedeln: Johannes Verlag, 1990 přeložil Václav Němec) **OKUMENĚ, Praha 2003**

Okolnosti převzetí, transformace a etablování platónismu v rámci patristické tradice, jež jsou ústředními tématy díla *Plato christi-*